

Другостта: комуникация, политика, психология Otherness: Communication, Politics and Psychology

Другият в политиката – ценност и деформации

Татяна Буруджиева

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

Имейл: burudzhiev@phls.uni-sofia.bg

Абстракт: Политиката е сфера на различието и разделението. В политиката е необходимо да се научим да живеем и работим заедно, оставяйки различни. Ценността на другия е в различните идеи, в различното разбиране и в различните визии и перспективи за общия ни живот. Именно битката между тях води до вземането на най-ефективните решения и до развитието на обществата. Затова развитието на демокрацията е развитие на свободата – да си друг, да имаш и да можеш да изказваш своето, макар и различно от това на другите мнение; да се организираш и обединяваш за защита на своите идеи и интереси. Анализът има за цел да представи значението на другия в политиката и деформацията на това значение в съвременния медиатизиран политически процес. Деформация, която води до загуба на политическото и заместването му с процеси, които деформират съвременната политика. Разбирането на другия като политическа ценност е необходимо, за да си обясним както политическата радикализация и политическата агресия, така и липсата на силно лидерство и стратегически политически проекти в съвременния ни свят.

Ключови думи: политически ценности, меди, деформации на демокрацията.

The Other in Politics - Value and Distortions

Tatiana Burudzhieva

Sofia University „St. Kliment Ohridski“

Email: burudzhiev@phls.uni-sofia.bg

Abstract: Politics is a sphere of difference and division. In politics it is necessary to learn to live and work together while remaining different. The value of the other lies in different ideas, different understandings and different visions and perspectives of our common life. It is the battle between them that

leads to the most effective decisions and to the development of societies. That is why the development of democracy is the development of freedom – to be different, to have and to be able to express one’s own opinion, even if it differs from that of others; to organise and unite to defend one’s ideas and interests. The contribution aims to present the meaning of the other in politics and the deformation of this meaning in the contemporary mediated political process. A deformation that leads to the loss of the political and its replacement by processes that deform contemporary politics. Understanding the other as a political value is necessary to explain both political radicalisation and political aggression, and the lack of strong leadership and strategic political projects in our contemporary world.

Keywords: political values, media, deformations of democracy.

Уводни думи

За различието в политиката можем да разсъждаваме от множество различни научни подходи. Всички те обаче имат нещо общо. И то е разбирането, че политиката е поле на конфронтация и различие. Ако разгледаме политическите субекти, ще видим, че това поле на „другостта“ има точно определени параметри. Така, ако политическите партии се създават и функционират именно на основата на различието, то политическите институции имат своя смисъл само в случай, че работят за ефективното функциониране на цялата система. А това функциониране при тях се изгражда на едinodeйствието и кохезията, докато при партиите ефективността на политическия процес е заложена в това да са различни, да преследват реализирането на различни интереси.

Приемайки позицията, че различието и другият са условие за съществуване на политиката, трябва да приемем и тезата, че политиката е дейност по създаване на общност около политически решения за политически действия. Докато липсата на различие превръща в ненужно подобно усилие и прави достатъчен дебата по технологията на администриране на управленските процеси.

Тогава следва да си зададем въпроса – а могат ли партиите да функционират в съгласие и синхрон? Тук е мястото да дефинираме парадокса на функционирането на политиката. Докато партиите могат да работят в синхрон само и тогава, когато са различни, т.е. другостта е определящ признак. То институциите могат да са ефективни само и тогава, когато функционират на основата на общовалидни и общоприети принципи, гарантиращи едновременността независимо от смяната и различието на мнозинството във властта.

Следователно, ако се опитаме да защитим тезата за задължителността

на различието и на присъствието на другия в политиката, то е необходимо да анализираме този проблем поне на две нива:

- Другият в политическото поле, където неговото съществуване е превърнато в ценност и се защитава от правото на свобода;
- Другият в комуникационното/медийното поле, където неговото съществуване е важен фактор за създаването на обществено мнение, т.е. формиране на оценъчно съждение. И важното в това поле не е съществуването, а унищожението или поне победата над другия, което е условие за собствената ни героизация. Постигната по този начин позитивна оценка – защото има зло, носител на което е другият, и ние се борим с това зло – е условие за нашето съществуване.

Това разместване на мястото има изключително важен резултат за начина на функциониране в съвременните демокрации. Функционирането на другия в първото ниво/поле произвежда защита на другия и гарантиране на политическия дебат при вземане на политическите решения от мнозинството. Второто поле има за резултат унищожението на другия и, следователно, дисфункция на демокрацията, което ражда различни проблеми при функциониране на всеки елемент в демократичната система, но най-вече е затормозено функционирането на партиите и партийните системи. Защото гражданите са убедени, че няма нужда нито да приемат мнението и позицията на другия, нито да съобразяват своите действия с нейното наличие. Нещо повече, те са убедени, че има само една правилна позиция и няма нужда от специално организиране за нейната защита. Наличие на хора с позиции и идеи е достатъчно, партиите са необходими само ако могат да подпомогнат електоралните резултати и от основен политически субект са превърнати във фигуранти.

Основата

Този парадокс в политиката е най-ярко представен от идеята на Монтескьо за разделението на властите. Всъщност тази идея е свързана с имената на множество философи, които разсъждават за конструирането на модерната либерална държава. Смисълът на разделението на властите е да се намерят принципите и нормите, които да ограничат възможността за концентрация на власт в една от тях. Вниманието, естествено, е насочено предимно към изпълнителната власт. Следователно, разделението на властите е преди всичко принцип, гарантиращ свободата и възпиращ установяването на тирания.

Тук е важно да подчертаем, че съществени са не „бройката на овластените или начина на овластяване, а самият факт на концентрация на власт. По този начин разделението на властите не зависи от други условия. То е безусловна гаранция срещу тираничната власт“. [1] Говорим за свобода, защото конституирането на държавата има за цел създаването на гаранции, че човешките действия няма да доведат до конфликт. Следователно всеки в общността трябва да се ръководи и подчинява на норми (виж подробно при Хобс и Русо). [2]

Така, съществуват норми и съществуват действия по нарушаването или спазването им. Съществува власт, която създава нормите – законодателната. И власт, която извършва действията – изпълнителната. Нарушаването на нормите се контролира от власт – съдебната. В „Духът на законите“ (1748) Монтескьо поставя в центъра на държавното устройство „политическата свобода“, която произтича от чувството за сигурност на всеки. [3] Ние сме свободни да правим всичко, което не нарушава закона. Обратното води до несвобода. А условието за тази свобода е разделението на властите.

Как съхраняваме, гарантираме и развиваме свободата на гражданите чрез разделението на властите? Изясняването на този проблем излиза извън рамките на настоящия анализ. Онова, което е важно за този анализ, е идеята за свободата във функционирането на държавата. Защото разделението на властите като гаранция за свободата на гражданите е в основата на нормите, включително конституционните норми във всяко демократично общество. Но какво се случва, когато има противоречие между нормите и тяхното прилагане в практиката? Защото създаването на демократични норми е необходимото, но недостатъчно условие за ограничаване на недемократични практики.

Тук, разбира се, става дума за това, че решенията на всяка власт трябва да се взимат не просто с мнозинство, а с мнозинство, което не зависи от другото мнозинство. Т.е. идеята за различието при разделението на властите се налага заради необходимостта различните етапи на едно политическо решение – вземането на решение от законодателната власт, която има делегирана от народа власт да го взема; изпълнението на взетото решение от изпълнителната власт, която е легитимно натоварена със задължението да реализира и контрола над прилагането на това решение на практика от съдебната власт – да са обвързани с легитимни мнозинства в обществото. Така самият политически процес може да гарантира представителността на представителната демокрация.

В този смисъл дебатът за другия и другостта, за различието в поли-

тиката придобива актуално значение в 21. век, където традиционната основа на политическото различие придобива нови измерения, наложени от преместването на полето, в която те функционират. Т.е. от политическия процес в комуникационния.

Анализът има за цел да представи резултатите от това преместване. И тук не става дума за медиатизирането на политиката, нито за деформациите на демокрацията. Тук става дума за унищожението на легитимността на политическите решения чрез унищожение на другостта и другия в политиката. Това унищожение не изглежда реално, защото то се създава и функционира в имагинерния медиен свят, в реалността, създадена от медиите. Но неговата реалност може да бъде доказана от резултатите в изборния процес, където все по-често дебатът между различните (като основа за информирания избор на избирателите) се подменя от драматургичната постановка, която превръща избирателя в зрител, който трябва избере своя герой и да унищожи злия негов враг. То може да бъде илюстрирано и с редица други примери, които показват неуморни и нарастващи усилия за унищожаване на другостта, включително в езика и политическия дискурс – например усилията за налагане на политически коректен език, които се състоят в това да се унищожават думи, с цел унищожение на реалността на различието. Но резултатът от всеки опит да се отрече и отмени другостта и различието неизбежно е път, който ни отдалечава от демокрацията.

Само по себе си това усилие по унищожението е представено като избор. Демократичен избор. А избраните герои като легитимни представители на народа във властта. Но същността на тази подмяна е в загубата на политически смисъл от действията – както на избирателите, така и на избраниците им. Защото е унищожена свободата – да разбираш и да избираш. Следователно можем да поставим въпроса за ролята и значението на другия и другостта в политиката в контекста на негативните практики при приложението на конституиращата идеи при формиране на демократичната държава – разделението на властите. Наличието на това разделение в съвременните демокрации не може да гарантира само по себе си свободния избор и действие на гражданите.

Другият в политиката

В античния свят и в съвременните форми на пряка демокрация проблемът с това, че всеки човек е различен, а всеки гражданин има правото на свое мнение и позиция, е решен по категоричен начин. Всички граждани обсъждат вариантите на политическо решение на всеки един проблем. Уточняват

позициите си и която набере подкрепа с аритметично мнозинство, тя става валидна. Т.е. взимането на политическо решение зависи от дебата, от ясното представяне и аргументиране на всяка една позиция и мнение. Естествено, това е времето на разцвета на реториката и на умението да убедиш повече хора в твоята позиция.

Колкото повече нараства количеството граждани в една общност, които трябва да участват в процеса на вземане на решение, толкова по-невъзможно става да се поддържа възможността всяка гражданска позиция да е еднакво чута и с еднакъв шанс за подкрепа. При представителната демокрация се изграждат нови механизми на формиране, дебат и реализация на политическите решения. Този процес не е просто продължителен. Той е различен в различните държави-нации и постига като резултат тяхното формиране заедно с гаранцията за тяхното развитие и проспериране.

19. век налага две много важни предпоставки за легитимация на политическите решения в представителната демокрация: принципът за едновременната легитимност на съществуването на различни идеологии и принципите за формиране и изграждане на политическите партии.

Винаги съм изпитвала изследователски интерес към идеята, че обявяването на края на идеологиите и началото на „златен век“ за демокрацията и гражданите. Всъщност онова, което осъзнаваме като човечество през 19. век е фактът, че мислим и възприемаме, мечтаем и се борим като хора за различни неща. Знанието, че всеки мечтае за своя живот, за живота на своята общност и народ и тези мечти са различни, не е новост. Новото е приемането, че всяка представа за света има своето право на съществуване.

Разбира се, в 20. век човечеството плаща изключително висока цена за този принцип на свободата. И политическата практика налага ограничението към тоталитарните идеологии. Т.е. върху идеологиите, които признават само собственото си право на съществуване. Идеологии, стремящи се да изградят свят, в който различието и другият са наказани, включително с физическо унищожение.

През 1960 година в книгата си „Краят на идеологиите“ Даниел Бел твърди, че старите политическите идеологии са умрели и идва времето на „малките“ идеологии. [4] Джовани Сартори дава интересен ракурс за спора относно смъртта на идеологиите, като го свързва с факта, че първо трябва да се постигне общност около единно разбиране на термина „идеология“. Защото при разговора за това колко живи и дали са живи идеологиите всеки изследовател тръгва от различно разбиране на съдържанието на този термин. [5] Още в първото определение на идеологията, принадлежащо на Ан-

тоан дьо Траси (в края на 18. век) терминът се свързва с идеите и техния произход. [6] Но, както казва Макс Вебер, идеологията е заинтересова идея. [7] И когато Бел обявява техния край, той има предвид надеждата, че колкото по-развит става светът, колкото повече възможности, ресурси и перспективи имаме, толкова по-малко ще са валидни различия от типа на класовите и расовите например.

Но именно начинът, по който виждаме, разбираме и оценяваме света, е в основата на организирането ни за постигане на политически цели. Защото политиката е практическата реализацията на интересите на едни или други групи в обществото. Както казва Антони Тодоров: „Идеологията представлява цялостна система от възприети възгледи, способна да мотивира политическото действие и бързо да произведе програма за действие. Обичайно идеологическите възгледи се приемат безкритично, като елемент от ценностните ориентации на индивида, но същевременно и като цялостно обяснение на реалността. Идеологиите са и теоретични конструкции с претенцията да обясняват реалността достъпно“. [8]

Политическите идеологии са конкретен ориентир за гражданите и неговата липса поставя политическия процес с контекст на неяснота. Факт, категорично затрудняващ разбирането на всяко конкретно политическо решение и действие. Факт, който разширява влиянието на комуникацията, която може да е убеждаваща, но може да е и манипулираща смисъла и значението.

Така стигаме до нашия парадокс – свободата на мнение и на изразяването му като базисна демократична ценност и право е ограничена от едно-единствено условие – да дадеш право и на другия да има същото право като теб. Да може да мисли, да вижда, да разбира и да мечтае за света по различен начин от теб. Именно в този смисъл идеята за края на идеологиите не е просто безсмислена. Това е идея за края на различието и другостта в политиката. Това е вредно за всяка демократична система, защото отрича правото на различие в разбирането на света и на различните политически решения. Да приемем, че различието в политиката е технологично, означава да приемем, че политиката е технология. Сигурно светът изглежда прекрасен с тази идея – просто изготвяме едни правила или приемаме такива (от пазара например) как взимаме решения и как ги изпълняваме. И така слагаме край на разни безсмислени препирни между политиците. Примамлива картина на един нов свят, в който рационалният гражданин, заедно с рационалния политик работят един за друг в един рационален синхрон. Защото и двете страни знаят каква е печалбата от техните рационални действия.

Уви, политиката е свят на нашите мечти за бъдещето и на нашите разочарования от миналото. Свят нерационален по своята същност, който човечеството от хилядолетия се стреми да направи максимално рационален. Поне за мнозинството. Но тази рационалност може да се получи единствено от сблъсъка между надеждите и опита. Тя няма изначално рационалната основа на покупко-продажбата. И в политическите отношения резултатът се измерва с качество на живота – категория, включваща рационални показатели, възприемани и оценявани изключително и само нерационално. Оценката е резултат от нашето разбиране на света и мястото ни в него, което се основава на съпоставянето на идеал и оценка за действителността. И двете са извън рационалността, както всеки знае.

Политиката и политическото съществуват именно защото съществува различието. Наличието на другия е пряко отражение на реалността и другостта е условие за съществуването на самата политика. Тя е умението на различните да направят нещо заедно и всеки за другия. Всички за всеки, но не всеки за всички. Т.е. обединението е началната крачка за осъществяване целите на всеки един. А това обединение е възможно около ценности, т.е. общо разбиране на реалния свят, общност в оценката на миналото и споделени надежди за бъдещето. Възможност, съществуваща именно в идеологиите. Защото те отразяват нашето различие, което ни дава основа за единение.

Другият в медиатизираната политика

Ценността и значимостта на другия придобиват напълно различни измерения в съвременния свят на политиката, създадени от новите комуникационни технологии. Днес медиите не са просто канал, по който политическите послания достигат до гражданите. Нито са само средство и инструмент за създаване, влияние и деформиране на общественото мнение. Не са и просто терен, на който политиката се визуализира и придобива публичност. Медиите – както класическите, така и социалните мрежи и интернет платформи – се превръщат в политически субект. Те правят политика чрез създаване на политическа реалност – често различна от практическата политическа реалност.

От момента на своето създаване, медиите са терен на политическия дебат. Проблемът днес е, че трудно очертават и удържат съществуването на основната линия на разделение между дебат и конфликт. Нарушаването на тази линия води до превръщането на другия и различния в политиката от ценност във вреда.

Медиите са форум на политическо състезание между партиите и политиците чрез представяне на различните им идеи относно властта и политиките на управление. Това означава, че медиите са важен фактор в създаване и поддържане на диалога между противоборстващи политически предложения. А това е условие за намаляване на противопоставянето, агресията и поляризацията в обществото, защото политическият диалог има за цел създаване на мнозинства около конкретни политически решения. В същото време медиите, в демокрации без установена демократична политическа култура, където демократичните ценности нямат еднозначен и възприет от обществото смисъл и значение на поведенчески правила и модели, трудно могат да отстояват своята функция по поддържане на подобен дебат. Така всяка криза и проблем в медийната система има за последствие нарушаване на способността да се води рационален и ефективен политически дебат между различни и различаващи се политически субекти.

Медиите ни представят политическата реалност. Ние твърде малко познаваме този политически свят директно. Основните ни познания са относно политическите събития и политическите субекти. Но, на практика, това не е директно познание, а медиатизирано, защото за всичко научаваме от класическите и интернет медии, от дискусиите и постове в социалните мрежи, от обсъждането с приятели и познати. Т.е. нашето познание за политиката е вторично и индиректно. Това е информация „втора ръка“ [9], а представата ни за политиката и политиците е конструирана от медиите. Към това „знание“ трябва да прибавим собствените си фантазии и логика за това какво е политиката и какво правят политиците.

Медиите трансформират представянето на политиката от информиране към драматизиране. Новините са съставени от мини драматургични сцени, в които политиката е персонифицирана, политиците са герои в конкретни сценарии, а медиите следват своята логика на представяне на политическата реалност, която публиката, т.е. гражданите приемат за действителната политическа реалност.

Вярванията, представите, образите, които хората си създават за политиката, се подреждат в една рамка, която опростява и улеснява разбирането за иначе достатъчно сложните и комплексни процеси в политиката. Всъщност в медиите политиката съществува по-скоро в символното поле на тези образи, вместо в реалността на информацията за идеите и действията на партиите и политиците. Политиците играят роли в един написан от медиите сценарий, който разказва за политиката ежедневно в новините. В този сценарий има герои, има врагове и има жертви. И този сценарий отнема

мястото на другия в политиката. Защото е естествен стремежът ние да сме героите, а политическият опонент, другият, да е злото Така, вместо да доказваме своята полезност и значение, става достатъчно да превърнем своя политически опонент във враг, за да разпределим ролите в драматургията на медийните новини. И да разкажем на гражданите политиката като битка на доброто срещу злото, в която самите граждани са жертва на онези, злите, другите, различните от нас политици и партии.

Медиатизирането на политическия дебат между различните се превръща в медиатизиран конфликт, в който само едната страна има право, защото тя олицетворява доброто. Всичко различно от нея е зло и следователно с него не се дебатира, а се води битка с цел унищожение.

Символизацията в медиите, на която е подложен политическият процес, придобива формата на информационно опростяване, на свеждане на политиката до няколко обяснителни схеми – т.нар. фрейм [10], чрез които разказаната политика не само става ясна и разбираема. Тя може да бъде и лесно оценена – за героя подкрепя, за злодея – наказание.

Дискусионни въпроси и обобщения

В тази интерпретация на политиката няма място за множество политически предложения, по които да се води политическият дебат. Политическият дебат е относно това на коя страна заставаш – дали на злото, или на доброто. При това, всеки има своя разказ за реалността. И в този разказ различните политици и партии заемат различно място – в нашия разказ сме герои. В този на опонента – злодеи. Но публиката, не. Гражданите винаги са в ролята на жертва. Отделните разкази променят само името на злодея, заради когото страдат гражданите.

Така от медиатизираната политическа реалност изчезва не само другият, но и политическото. Промяната в мястото и разбирането за другия е край не на идеологиите, а на класическата представителна демокрация. В която другият е необходим, за да спорим с идеите му и да го убедим в идеите си. В съвременната медиатизирана политическа реалност другият е необходим, за да го победим и да унищожим идеите му.

Оптимистите ще кажат, че медиатизираният политически свят е като света в компютърните игри: съществува реалност и заедно с нея съществуват и създадените от медиите ни фантазии за нея. На практика само за политиците тези два свята съществуват едновременно. Като за тях става все по-важно как ще изградят именно разказа, а не как ще ни информират за реалността. А гражданите остават затворени в убеждението, създадено от

новините разкази, че разбират какво се случва в политиката. Защото знаят кой е добрият и кой е лошият. Забравяйки, че в политиката съществуват идеи и ценности, които са полезни за живота и развитието ни и други, които в този момент или не могат да се осъществят, или не събират подкрепата на мнозинството, за да работим за тях. Но които си заслужава да знаем и по които има смисъл да мислим. А оценката ни за политиците е много различна от оценката на героите в една драма. Защото това е оценка на действията им и тяхната ефикасност за нас и за обществото.

Обобщавайки, може да се направи допускането, че отказът от защита на другия в политиката и отказът на правото му на съществуване чрез превръщането на политиката в битка между герои и злодеи са откази от политическия дебат по ценности и идеи. И за този отказ ролята на медиите е решаваща.

Светът е йерархичен и хората са различни. Опитът да се игнорира различието, за да се установи хоризонталност не работи в политиката, защото пречи на политическия дебат, който е условие за вземане на политически решения с мнозинство в обществото.

Цитати и бележки

- [1] Разделение на властите, *Университетски речник*. София: НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. последно посещение на 31.12.2021. [Razdelenie na vlastite, *Universitetski rechnik*. Sofia: NBU. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. posledno poseshenie na 31.12.2021.]
- [2] За повече информация вижте в Хобс, Т. (2017). *Левиятан. За човека. За държавата*. (преводач Р. Русев). София: Лист.; Русо, Ж.-Ж. (2018). *За обществения договор*. София: Лист. [Za poveche informatsia vizhte v Hobs, T. (2017). *Leviatan. Za choveka. Za darzhavata*. (prevodach R. Rusev). Sofia: List.; Ruso, Zh.-Zh. (2018). *Za obshtestvenia dogovor*. Sofia: List.]
- [3] Монтеско, Ш. (1984). *За духа на законите*. (прев. Т. Чакърров). София: Наука и изкуство. [Monteskyo, Sh. (1984). *Za duha na zakonite*. (prev. T. Chakarov). Sofia: Nauka i izkustvo.]
- [4] Bell, D. (1960; 2001). *The End of Ideology: on the exhaustion of the political ideas in the fifties*. Harvard: Harvard University Press.
- [5] Сартори, Д. (1992). *Теория на демокрацията*. кн. 2, София: Център за изследване на демокрацията, 335. [Sartori, D. (1992). *Teoria na demokratiyata*. kn. 2, Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratiyata, 335.]
- [6] Разделение на властите, *Университетски речник*. София: НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. последно посещение на 31.12.2021. [Razdelenie na vlastite, *Universitetski rechnik*. Sofia: NBU. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>.

posledno poseshthenie na 31.12.2021.]

- [7] Разделение на властите, *Университетски речник*. София: НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. последно посещение на 31.12.2021. [Razdelenie na vlastite, Universitetski rechnik. Sofia: NBU. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. posledno poseshthenie na 31.12.2021.]
- [8] Тодоров, А. (2021). Елементи на политиката, *Политическите идеологии*, 1с. София: НБУ. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/378354/mod_resource/content/1/ATodorov-Ideologies.pdf. последно посещение на 31.12.2021. [Todorov, A. (2021). Elementi na politikata, Politicheskite ideologii, 1s. Sofia: NBU. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/378354/mod_resource/content/1/ATodorov-Ideologies.pdf. posledno poseshthenie na 31.12.2021.]
- [9] Nimmo, D. & Combs, J. E. (1983, 1990). *Mediated Political Realities*. UK: Longman, 185.
- [10] Druckman, J. N. (2001). The Implications of Framing Effects for Citizen Competence. *Political Behavior*. 23 (3): 225–56.

Библиография

- Идеология, *Университетски речник*, София: НБУ. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. последно посещение на 31.12.2021. [Ideologia, Universitetski rechnik, Sofia: NBU. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. posledno poseshthenie na 31.12.2021.]
- Лок, Д. (1996). *Два трактата за управлението*. (прев. Св. Малинов). София: ГАЛ-ИКО. [Lok, D. (1996). *Dva traktata za upravlenieto*. (prev. Sv. Malinov). Sofia: GAL-IKO.]
- Монтескьо, Ш. (1984). *За духа на законите*. (прев. Т. Чакъров). София: Наука и изкуство. [Monteskyo, Sh. (1984). *Za duha na zakonite*. (prev. T. Chakarov). Sofia: Nauka i izkustvo.]
- Тодоров, А. (2021). Елементи на политиката, *Политическите идеологии*, 1с. София: НБУ. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/378354/mod_resource/content/1/ATodorov-Ideologies.pdf. последно посещение на 31.12.2021. [Todorov, A. (2021). Elementi na politikata, Politicheskite ideologii, 1s. Sofia: NBU. https://e-edu.nbu.bg/pluginfile.php/378354/mod_resource/content/1/ATodorov-Ideologies.pdf. posledno poseshthenie na 31.12.2021.]
- Разделение на властите, *Университетски речник*, НБУ. последно посещение на 31.12.2021. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. последно посещение на 31.12.2021. [Razdelenie na vlastite, Universitetski rechnik, NBU. posledno poseshthenie na 31.12.2021. <https://nbu-rechnik.nbu.bg/bg/obsht-spisyk-na-ponqtiq/razdelenie-na-vlastite>. posledno poseshthenie na 31.12.2021.]
- Русо, Ж.-Ж. (2018). *За обществения договор*. София: Лист. [Ruso, Zh.-Zh. (2018). *Za obshtestvenia dogovor*. Sofia: List.]

- Сартори, Д. (1992). *Теория на демокрацията*, кн. 2, София: Център за изследване на демокрацията, 335. [Sartori, D. (1992). *Teoria na demokratiyata*, kn. 2, Sofia: Tsentar za izsledvane na demokratiyata, 335.]
- Хобс, Т. (2017). *Левитан. За човека. За държавата*. (преводч Руси Русев). София: Лист. [Hobs, T. (2017). *Leviatan. Za choveka. Za darzhavata*. (prevodach Rusi Rusev). Sofia: List.]
- Bell, D. (1960; 2001). *The End of Ideology: on the exhaustion of the political ideas in the fifties*. Harvard: Harvard University Press.
- Nimmo, D. & Combs, J. E. (1983, 1990) *Mediated Political Realities*. UK: Longman, 185.
- Druckman, J. N. (2001). The Implications of Framing Effects for Citizen Competence. *Political Behavior*. 23 (3): 225–56.

Брой 50 на сп. „Реторика и комуникации“, януари 2022 г. се издава с финансовата помощ на Фонд научни изследвания, договор № КП-06-НПЗ/75 от 18 декември 2021 г.

Issue 50 of the Rhetoric and Communications Journal (January 2022) is published with the financial support of the Scientific Research Fund, Contract No. KP-06-NP3/75 of December 18, 2021.